

Зубчевська С. В.,
юрист,

ТОВ «Юридична фірма «Дім права»

ДИНАМІКА РОЗВИТКУ ТРЕТЕЙСЬКОГО СПОСОБУ ВИРІШЕННЯ СПОРІВ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ: ДОСЯГНЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Анотація. Стаття присвячена сучасному стану законодавства у сфері третейського процесу. Висвітлюються етапи розвитку норм, що регулюють діяльність третейських судів на території України.

Ключові слова: третейський суд, третейський розгляд спорів, законодавство у сфері третейського розгляду спорів.

Постановка проблеми. Третейський спосіб вирішення спорів, як альтернативний метод, набуває все більшої популярності. В теорії третейські суди покликані доповнювати інститути системи захисту громадянських прав. В західних країнах переваги третейського суду оцінені давно. Швидкість розгляду, відсутність зайвої бюрократії та казуїстичних ускладнень, доступність та простота, що дає можливість орієнтуватися в процесі навіть особі без юридичної освіти, вільний вибір мови, і найголовніша перевага – вибір третейських суддів (арбітрів), яким сторони можуть довіряти. До речі, арбітрами можуть бути не лише юристи, але й профільні спеціалісти в різних сферах, що зумовлює надання більш ефективної та компетентної оцінки ситуації.

Мета статті. З моменту прийняття Закону України «Про третейські суди» 11 травня 2004 р. минуло 10 років. За цей час третейський розгляд вже встиг проявити себе позитивними тенденціями. Однак не обійшлося без помилок та зловживань в цій сфері. Не зважаючи на це, третейські суди продовжують діяти. У вітчизняних наукових колах активно обговорюються питання місця третейського суду в національній системі права, та що найважливіше – ефективності даного інституту. При Українській Арбітражній Асоціації утворено робочу групу з розроблення проекту закону про внесення змін до ряду законодавчих актів України у сфері міжнародного арбітражу та третейського судочинства, на зібрання якої запрошують для активної часті науковців, практикуючих юристів, які працюють в даній сфері, або ж мають інтерес щодо цих інститутів [1]. Нещодавно, 12 квітня 2013 р., в Києві було проведено II Третейський форум «Третейський розгляд: час для вдосконалення», на якому розглядалися актуальні питання в сфері третейського розгляду шляхом спілкування фахівців та обміну практики не лише в межах України, а й в порівнянні з іншими сусідніми державами [2]. Не минуло дане питання і наш науковий інтерес.

Виклад основного матеріалу. За десять років до прийняття Закону «Про третейські суди» у 1994 р. було прийнято Закон України «Про міжнародний комерційний арбітраж», за яким було утворено Міжнародний комерційний арбітраж при ТПП України, по суті перший МКА України, оскільки перша Зовнішньоторгова арбітражна комісія (ЗТАК) була створена після прийняття Постанови ЦВК та СНК СРСР від 17 серпня 1932 р. при Всесоюзній торговій палаті.

Загальнотретейський розгляд справ між громадянами здійснювався відповідно до Положення про третейський суд (Додаток № 2 до ЦПК УРСР від 11 червня 1964 р.). Порядок розгляду економічних спорів між радянськими господарюючими

суб'єктами був закріплений у Постанові Ради Міністрів СРСР від 23 червня 1959 р. «Про покращення роботи державного арбітражу». Наступним кроком у сфері розгляду економічних спорів були Тимчасові правила розгляду господарських спорів третейським судом, затверджені Держарбітражем СРСР 31 серпня 1960 р., за яким на розгляд третейського суду могли передаватися, за взаємною згодою сторін, окремі господарські спори. Трохи пізніше діяльність третейського суду для вирішення господарських спорів стала регулюватися затвердженням Постановою Держарбітражу СРСР від 30 грудня 1975 р. № 121 Положенням про третейський суд для розгляду господарських спорів між об'єднаннями, підприємствами, організаціями та установами (Далі – Положення № 121) [3, с. 167–168].

Слід зазначити, що Положення № 121 регулювало механізм вирішення господарських спорів третейськими судами, утвореними для розгляду конкретної справи і не стосувалося постійно діючих третейських судів.

Ситуація з конституційним зверненням спільного підприємства «Мукачівський плодоовочевий консервний завод» про офіційне тлумачення положення пункту 10 статті 3 Закону України «Про виконавче провадження» (справа про виконання рішень третейських судів) наочно продемонструвала неоднозначність практики, що складається у сфері третейського розгляду (конкретно в даній ситуації з приводу виконання третейського рішення органами державної виконавчої служби) та необхідність прийняття спеціального законодавства в сфері третейського розгляду. В самому Рішенні Конституційного Суду України від 24 лютого 2004 р. № 3-рп/2004 наголошувалося на відсутності такого законодавства [4].

Як Закон України «Про Міжнародний комерційний арбітраж», так і Закон України «Про третейські суди» базуються на Типовому законі ЮНСІТРАЛ щодо міжнародного комерційного арбітражу, підготовленому комісією ООН з прав міжнародної торгівлі і рекомендованому Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 11 грудня 1985 р. № 40/172 [5]. Даний Закон відіграє велику роль, в уніфікації арбітражного процесуального права у світі.

Що стосується обрання напрямку розвитку третейського розгляду, то його було окреслено ще в 2006 році. Так, відповідно до Указу Президента України «Про Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів» від 10.05.2006 № 361/2006, яка є чинною на сьогоднішній день (далі – Концепція), актуальними питаннями для нашої держави є розширення діяльності третейських судів, що в свою чергу зменшить навантаження на суди загальної юрисдикції. В даній Концепції йдеться про необхідність інформування громадськості про переваги третейського способу захисту прав порівняно з судовим механізмом, а також наголошується на тому, що звернення до державного суду бажано використовувати як винятковий спосіб врегулювання юридичного спору» [6].

Вважаємо, що положення, окреслені в Концепції, є основою основ, на яку має опиратися сучасне суспільство у

питанні розвитку третейського розгляду як альтернативного способу вирішення спорів.

Застосування суб'єктами господарювання третейського способу вирішення спорів, альтернативного судовому, викликає спірні питання з приводу даного інституту і, як результат, – необхідність їх роз'яснення та вирішення. В 2005 р. з подальшими змінами і доповненнями в 2007 та 2009 рр. президією Вищого господарського суду України були прийняті Рекомендації «Про деякі питання практики застосування господарськими судами Закону України «Про третейські суди» [7], які втратили чинність з прийняттям Постанови пленуму Вищого господарського суду України від 26.12.2011 р. № 18 «Про деякі питання практики застосування Господарського процесуального кодексу України судами першої інстанції» [8]. В даних актах містяться положення, що деталізують і роз'яснюють порядок оскарження рішень третейських судів та порядок розгляду заяв про видачу виконавчого документа.

Важливе значення для третейського розгляду має Рішення Конституційного Суду України від 10 січня 2008 р. № 1-рп/2008, коротка назва якого «справа про завдання третейського суду» (Далі – Рішення № 1-рп/2008). В цьому Рішенні № 1 рп-2008 Конституційний Суд обґрунтував декілька теоретичних висновків, які мають важливе значення для з'ясування правової природи третейського суду:

1) третейський розгляд спорів є видом недержавної юрисдикційної діяльності, яку третейські суди здійснюють на підставі законів України шляхом застосування, зокрема, методів арбітрування;

2) здійснення третейськими судами функцій захисту, передбачених Законом, є здійсненням ними не правосуддя, а третейського розгляду спорів сторін у цивільних і господарських правовідносинах у межах права, визначеного частиною п'ятою статті 55 Конституції України;

3) можливість передачі державою на розгляд третейських судів спорів сторін у сфері цивільних і господарських правовідносин визнана зарубіжною практикою, заснованою, в тому числі, на міжнародному праві. Загальні засади арбітражного розгляду цих спорів визначені Європейською конвенцією про зовнішньоторговельний арбітраж від 21 квітня 1961 року та рекомендовані державам Арбітражним регламентом Комісії ООН з права міжнародної торгівлі (ЮНСІТ-РАЛ) від 15 червня 1976 року;

4) практика Європейського суду з прав людини свідчить, що звернення фізичних та/або юридичних осіб до третейського суду є правомірним, якщо відмова від послуг державного суду відбулася за вільним волевиявленням сторін спору [9].

У 2009 році Верховним Судом України було зроблене узагальнення практики застосування судами Закону України «Про третейські суди», результати якого, на жаль, були не втішними для третейської системи розгляду спорів. Аналіз судової практики засвідчив масовість і системність зловживань третейськими судами. Дані зловживання були виявлені, зокрема:

– у справах про визнання дійсності договорів про відчуження нерухомого майна, завдяки яким зацікавлені особи уникали процедури укладання даних договорів у порядку, передбаченому законом та відповідно не сплачували обов'язкових платежів до бюджету; або ж уклали договори, які взагалі не могли бути укладеними відповідно до чинного законодавства;

– у справах щодо визнання права власності на земельні ділянки, в тому числі сільськогосподарського призначення;

– у справах щодо визнання права власності на самочинне будівництво та на об'єкти незавершеного будівництва, рішення стосовно яких за своєю суттю були незаконними і

зобов'язували відповідні органи здійснювати дії по оформленню права власності;

– у справах, основною метою яких було захоплення контролю над юридичними особами. В даному випадку розглядалися справи, що впливали з корпоративних правовідносин, визнання права власності на нерухоме майно, встановлення певних фактів (іншими словами здійснення рейдерських захоплень);

– у справах про визнання права власності, коли за допомогою третейського суду за однією особою безпідставно визнавали право власності на майно іншої особи.

Неоднозначність практики вирішення спорів була викликана великою кількістю прогалин та колізій, наявних у законодавстві з питань, пов'язаних з діяльністю третейських судів.

Проблеми у сфері третейського розгляду були викликані недосконалістю законодавства, що регламентує діяльність третейських судів та їх взаємодію з судами та іншими державними органами.

Верховний Суд України акцентував увагу на тому, що низка положень Закону № 1701-IV внаслідок їх юридично-технічної недосконалості не узгоджується з положеннями інших законодавчих актів (зокрема, з положеннями Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК) та Господарського процесуального кодексу України (далі – ГПК), що призводило до складних системних колізій, вирішувати які доводилося державним судам.

Законодавець достатньо швидко прореагував на невітніші висновки щодо діяльності третейських судів. В березні 2009 року прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо діяльності третейських судів та виконання рішень третейських судів» від 05.03.2009 року № 1076-VI (далі – Закон 1076).

Даним нормативно-правовим актом було вилучено деякі категорії справ з компетенції третейських судів, були встановлені додаткові вимоги до третейської угоди, внесено зміни щодо правил визначення компетенції третейського суду, врегульовано питання про преюдиційність рішення третейського суду, розширено перелік підстав для скасування рішення третейського суду та для відмови у видачі виконавчого документа на рішення третейського суду, вирішено питання про захист прав осіб, які не були стороною третейського розгляду, у випадку, коли третейський суд вирішив питання про їх права та обов'язки.

Пізніше в 2011 р. Законом України «Про внесення змін до статті 6 Закону України «Про третейські суди» щодо підвідомчості справ у сфері захисту прав споживачів третейськими судами» від 03.02.2011 р. № 2983-VI з числа справ, що підвідомчі третейським судам, було виключено категорію справ у спорах щодо захисту прав споживачів, у тому числі споживачів послуг банку (кредитної спілки).

В травні минулого року Голова Третейського суду при Українському національному комітеті Міжнародної торгової палати, Т. Шепель прокоментував зміни щодо збільшення категорій справ, що не можуть розглядатися третейськими судами. Так, Т. Шепель умовно розділяє зростання даної категорії справ на два етапи. Першим виділяється етап обмеження вирішення спорів щодо нерухомості, на другому етапі – обмеження компетенції розгляду спорів про захист прав споживачів.

На його думку, перше виключення було досить закономірним, оскільки від початку третейські суди в Україні через неврегульованість та велику кількість прогалин законодавства в сфері оформлення нерухомості, використовувалися для вирішення спірних питань. Третейські суди в цьому сегменті стали використовуватися як знаряддя закриття проблем, що, в свою чергу, неправильно спозиціонувало їх в суспільстві. Крім того,

почалися зловживання із залученням державних органів, які були зобов'язані реєструвати права власності. Тому, Т. Шепель вважає, що зміни закону щодо обмеження компетенції третейського розгляду спорів стосовно нерухомості спрямували третейський розвиток у традиційний для нього бік: вирішення договірних спорів у господарських та цивільних правовідносинах, посилаючись, ще і на те, що якщо взяти світову практику, то лише невеликий процент спорів, пов'язаних із нерухомістю, розглядається в третейських судах та арбітражах.

Що ж стосується обмеження розгляду справ про захист прав споживачів, то тут, як зазначає Т. Шепель, одразу ж виник негатив, пов'язаний з випадками неправильного розуміння і застосування цих змін, а саме відмова від видачі виконавчих документів в окремих випадках, хоча, на його думку, спори кредитних установ, зокрема банків, до позичальників стосовно повернення кредитів і звернення стягнень на заставлене майно, не підпадають під обмеження, оскільки спір про захист прав споживача – це спір за позовом самого споживача про захист його права, передбачених зокрема Законом України «Про захист прав споживачів».

Т. Шепель звертає увагу на те, що ця позиція була відстояна як на рівні судової практики, так і в Постанові Пленуму Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних та кримінальних справ України від 30.03.2012 р. № 5 (п. 3), оскільки банк не являється споживачем, і що господарські суди не мали таких проблем при тлумаченні норм, що встановлюють обсяг компетенції третейських судів [10, с. 36–37; 11].

Значною прогалиною в законодавстві було відсутність до 2011 р. не встановленого механізму реалізації положень законодавства щодо оскарження та примусового виконання рішень третейських судів. Лише Законом України від 03.02.2011 № 2979-VI «Про внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України щодо оскарження рішення третейського суду та видачі виконавчого листа на примусове виконання рішення третейського суду» та Законом України від 03.02.2011 № 2980-VI «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України щодо оскарження рішення третейського суду та видачі виконавчого документа на примусове виконання рішення третейського суду» було закріплено процесуальний порядок оскарження рішень третейського суду та порядок видачі виконавчого листа на примусове виконання рішень третейського суду.

Дані зміни безумовно являються позитивними, оскільки свідчать про продовження процесу впровадження третейських судів у суспільне життя.

Достатня кількість питань щодо розвитку третейських інституцій стоїть на черзі. Зокрема, питання доцільності та необхідності створення організації третейського самоврядування, яка б здійснювала контроль діяльності третейських судів, робила аналіз їх практики, сприяла б популяризації даного інституту в суспільстві, була б посередником між третейськими судами та державою. В даному питанні цікаво було звернутися до досвіду США, діяльності некомерційної громадської організації Американська Арбітражна Асоціація (AAA). Асоціація об'єднує національні третейські інституції, систему міжнародного комерційного арбітражу, а також різні види посередницьких інституцій [12].

Українським суспільством пройдено великий шлях, навіть не в кількісному, але в якісному сенсі. При цьому робилися помилки, але вони і виправлялися. Так створюються і розвиваються будь-які суспільні процеси. Не зважаючи на достатньо великий обсяг задач, що стоять перед українським суспільством в сфері як третейського способу вирішення спорів, так і суміжних альтернативних способів, мова йде і про удосконалення процесуального законодавства, і про приведення у логічну відпо-

відність двох споріднених між собою Законів – Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж» та Закону України «Про третейські суди». На сьогодні спостерігаємо достатню кількість позитивних моментів сфері третейського розгляду. Маємо численні законодавчі ініціативи, конституційні звернення, активні публічні та наукові обговорення, що підтверджує неабиякий інтерес до даної сфери. Наші російські колеги визнають, що статистика розгляду третейських спорів на території України вражає і порівняння в цьому аспекті не на користь Росії. Особливо дається в знаки якісна різниця у категорії банківських спорів [13].

Цікавою, на наш погляд, є спроба співпраці третейських судів та державних у Російській Федерації. Так, з метою розвитку комерційного арбітражу в Росії, забезпечення послідовності правозастосовчої практики і підвищення захисту законних прав та інтересів підприємців в 2003 році Торгово-промисловою палатою РФ було підписано Договір про співпрацю з Вищим Арбітражним Судом РФ, який виконав певну роль в укріпленні їх взаємодії у розвитку третейського розгляду спорів і послужив прикладом для здійснення кількох десятків аналогічних по змісту договорів між регіональними торговими палатами й державними арбітражними судами окремих російських регіонів. [14, с. 8–9].

Правова свідомість бізнесу, в тому числі і в способах вирішення спорів між собою, має можливість продемонструвати всьому цивілізованому світу доцільність та безпеку інвестиції в нашу економіку, та можливість безпечної та цивілізованої співпраці між господарюючими суб'єктами на території України.

Література:

1. Українська арбітражна асоціація [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://arbitration.kiev.ua/news>.
2. Матеріали II Третейського форуму «Третейський розгляд: час для вдосконалення» 12.04.2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.iccuacourt.org/Forum-2013>.
3. Притика Ю.Д. Проблеми захисту цивільних прав та інтересів у третейському суді: монографія. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2006. – С. 167–168.
4. Рішення Конституційного Суду України у справі про звернення спільного підприємства «Мукачівський плодовоовочевий консервний завод» про офіційне тлумачення положення пункту 10 статті 3 Закону України «Про виконавче провадження» (справа про виконання рішень третейських судів) від 24.02.2004р. № 3-рп/2004 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-04>.
5. Типовий закон ЮНСІТРАЛ щодо міжнародного торговельного арбітражу ООН; Типовий закон, Міжнародний документ від 21.06.1985 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_879.
6. Про Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів // Президент України; Указ, Концепція від 10.05.2006 № 361/2006.
7. Про деякі питання практики застосування господарськими судами Закону України «Про третейські суди» // Вищий господарський суд, Рекомендації від 11.04.2005 № 04-5/639 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0639600-05>.
8. Про деякі питання практики застосування Господарського процесуального кодексу України судами першої інстанції // Вищий господарський суд; Постанова від 26.12.2011 № 18 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0018600-11>.
9. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідальності Конституції України (конституційності) положень абзаців сьомого, одинадцятого статті 2, статті 3, пункту 9 статті 4 та розділу VIII «Третейське самоврядування» Закону України «Про третейські суди» (справа про завдання третейського суду) // Конституційний Суд; Рішення від 10.01.2008 № 1-рп/2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-08>.
10. Голова Третейського суду при Українському національному комітеті Міжнародної торгової палати Тарас Шепель. Третейське судочинство – значно гнучкіша система, ніж система державних судів // Інтер'ю. Юридична Газета від 21.05.2013 р., № 21. – С. 36–37.

11. Про практику застосування судами законодавства при вирішенні спорів, що виникають із кредитних правовідносин // Вищий спеціалізований суд; Постанова від 30.03.2012 № 5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0005740-12>.
12. American Arbitration Association website [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.adr.org/aaa/faces/home?_afLoop=12893053822441&_afWindowMode=0&_afWindowId=null.
13. Анатолий Жуков, Елена Перепелинская. О третейском суде в Украине // Российская правовая газета Юрист. № 32, 2012. – С. 4–5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nabu.com.ua/rus/analitika/ekspertnoe-mnenie/29075>.
14. Суханов Е.А. К 20-летию Третейского суда при Торгово-промышленной палате РФ // Третейский суд № 3 (87) 2013. – С.8–9.

Зубчевская Е. В. Динамика развития третейского способа разрешения споров на территории Украины: достижения и перспективы

Аннотация. Статья посвящена современному положению законодательства в сфере третейского процесса. Освещаются этапы развития норм, которые регулируют деятельность третейских судов на территории Украины.

Ключевые слова: третейский суд, третейское рассмотрение споров, законодательство в сфере третейского рассмотрения споров.

Zubchevska E. The dynamics of the arbitration method of resolving disputes in Ukraine: achievements and prospects

Summary. This article is devoted to the current state of legislation on arbitration process. Highlights stages of the rules governing the activities of the arbitration courts in Ukraine.

Key words: arbitration court, arbitration adjudication, legislation dealing with arbitral adjudication.